Місячний Економічний Моніторинг України

№225, жовтень 2023 року

Резюме

- За даними Держстату реальний ВВП у II кварталі зріс на 19,5% дпр (до попереднього року) через відновлення секторів економіки з низької бази 2022 року.
- Завдяки високим темпам збирання врожаю порівняно з минулим роком, а також подальшому відновленню інших секторів економіки за оцінко ІЕД реальний ВВП у вересні зріс на 12% дпр.
- Україна у вересні відновила експорт електроенергії, оскільки через завершення ремонту кількох енергоблоків та хорошу погоду виробництво електроенергії зросло.
- ЗСУ з міжнародними партнерами забезпечили гуманітарний коридор для перевезення вантажів з морських портів Одеси: ним скористались вже 20 кораблів.
- У вересні поглибилась торговельна суперечка з Польщею, Угорщиною і Словаччиною щодо експорту української аграрної продукції на ці ринки.
- Пріоритетом Державного бюджету у 2024 році залишиться фінансування оборони та безпеки. Міжнародна допомога, яка поки що не гарантована, є надважливою для фінансування інших видатків.
- У вересні споживча інфляція далі сповільнювалась і склала вже 7,1% дпр. Втім зростання цін може дещо прискоритись у наступні місяці
- Сповільнення інфляції стало підґрунтям до подальшого зниження облікової ставки до 20% річних. На початку жовтня НБУ також зробив перший крок від фіксованого курсу гривні до керованого коливання курсу. Зміни курсу гривні до долару поки були незначними.

Фінансується Європейським Союзом

ІЕД готує публікацію Макроекономічного моніторингу України за фінансової підтримки Європейського Союзу в рамках проєкту «Економіка України під час війни та підтримка українців, постраждалих від війни».

Автори: Олександра Бетлій, Ірина Коссе, Віталій Кравчук, Вероніка Мовчан

ВВП та реальний сектор: Сільське господарство підтримує економічне зростання

За даними Держстату реальний ВВП зріс на 19,5% дпр (до попереднього року) в другому кварталі 2023 року, що близько до оцінки ІЕД. Також з'явились офіційні дані з розвитку галузей промисловості, роздрібної торгівлі, транспорту та будівництва за перші шість місяців року.

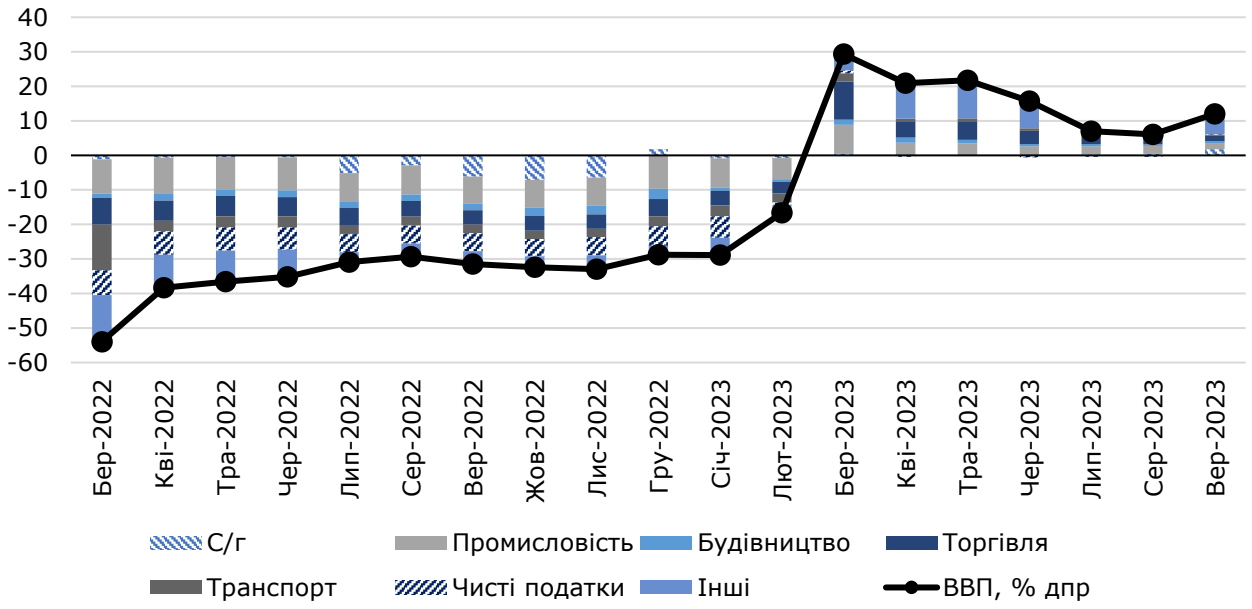
В червні 2023 року добувна промисловість зросла на 6,5% дпр. Добування сирої нафти та природного газу скоротилось на 2,3% дпр, тоді як показники всіх інших галузей добувної промисловості зросли. Добування металевих руд зросло на 43,8% дпр внаслідок вищого попиту та, ймовірно, ліпшої логістики, ніж рік тому. Приріст у видобуванні будівельних матеріалів на близько 40% дпр пов'язаний як з новим будівництвом, так і процесами відбудови та відновлення пошкоджених та зруйнованих об'єктів.

Темпи зростання виробництва переробної промисловості були високими через низьку базу 2022 року, однак сповільнились з 34,6% дпр в квітні до 18,2% дпр в червні. Ряд галузей скоротили випуск порівняно з минулим роком або зросли незначно – це передусім ті, що менше падали рік тому. При цьому харчова промисловість продовжує відновлювати свої показники виробництва (зростання на 11,8% дпр) завдяки вищому попиту. Ряд інших галузей демонстрували високі показники приросту на фоні низької бази, а також певного відновлення попиту. Хімічна промисловість зросла на 23,2% дпр, металургія – на 23,5% дпр, машинобудування – на 38,0% дпр. При цьому стрімко зростало виробництво зброї та боєприпасів і військових транспортних засобів.

Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря зростало на 10,2% дпр. Цьому сприяло збільшення попиту насамперед з боку промисловості та інших комерційних споживачів.

За оцінкою ІЕД темпи зростання реального ВВП у вересні прискорились до 12,1% дпр (порівняно з відповідно 7,0% дпр та 6,0% дпр у попередні два місяці). Цьому сприяли високі темпи збирання врожаю порівняно з минулим роком, коли у вересні дощило. Так, за оцінкою ІЕД реальна валова додана вартість (ВДВ) сільського господарства зросла на майже 65% дпр у вересні 2023 року.

Рисунок 1: Внески до реального ВВП, в.п.

Джерело: оцінка ІЕД, зроблена за підтримки Програми USAID "Конкурентоспроможна економіка України"

На фоні вищої статистичної бази за оцінкою ІЕД реальна ВДВ у добувній промисловості зросла на 2,0% у вересні, а в електроенергії на 2,4% дпр. У переробній промисловості ВДВ зросла на 13,0% дпр, але залишилась на понад 30% нижчою за показник 2021 року внаслідок тимчасової окупації ряду підприємств, руйнування або пошкодження окремих підприємств, неспроможності експортувати продукцію через складну та дорогу логістику, обмеженого внутрішнього попиту.

За оцінкою темпи приросту в торгівлі залишились високими у 11% дпр. При цьому через подальше блокування морських портів, великі черги на західному кордоні, постійні обстріли

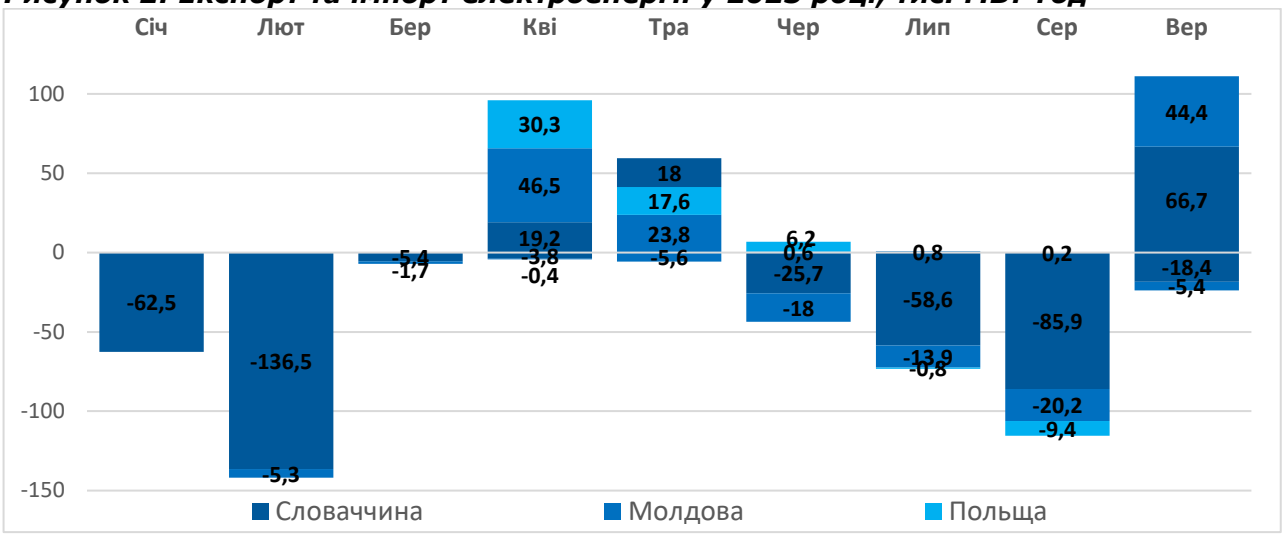
росіянами портової інфраструктури дунайських портів, реальна ВДВ в транспорті зросла лише на 3,0% дпр.

Енергетика: Україна знову експортує електроенергію

Електроенергія. У вересні експорт електроенергії сягнув рекордних показників за 2023 рік – майже 111 тисяч МВт-год: 60% електроенергії надійшло до Словаччини, 40% – до Молдови. Проте порівняно з торішнім вереснем (419,8 тис. МВт-год) експорт електроенергії скоротився майже вчетверо. Україна користується можливостями інтеграції з ENTSO-E: тому одночасно відбувається і експорт, і імпорт. У вересні Україна імпортувала 23,6 тис. МВт-год, що в 4,8 разів менше, ніж було в серпні.

На початку жовтня з випередженням графіка вийшов з ремонту черговий блок атомної генерації. Він додав до енергосистеми додаткові 415 МВт потужності. Також з ремонту поступово виходять гідроагрегати гідроелектростанцій та блоки ТЕС. Згідно з оцінками ДТЕК, Україна взимку в пікові години потребуватиме до 2 ГВт імпорту електроенергії.

Рисунок 2: Експорт та імпорт електроенергії у 2023 році, тис. МВт-год

Джерело: Укренерго

Регулятор енергоринку НКРЕКП здійснив аналіз балансу виробництва електроенергії в Об'єднаній енергетичній системі (ОЕС) України за період з червня по серпень 2023 року. «Енергоатом» та «Укргідроенерго» перевиконали план з виробництва електроенергії, натомість підприємства теплової генерації – недовиконали. За цей період ТЕС недовиробили 938 млн кВт-год: «Центренерго» - 307 тис. МВт-год, «Донбасенерго» – 115 тис. МВт-год, «ДТЕК Енерго» – 516 тис. МВт-год. Водночас «Енергоатом» перевиконав затверджений план на 1530 тис. МВт-год, а «Укргідроенерго» – на 71 тис. МВт-год. Таким чином, НКРЕКП спростував інформацію, що ТЕС влітку використали більше вугілля, ніж було заплановано, через ремонтну кампанію «Енергоатому».

Газ. «Нафтогаз» до зими планує мати в газосховищах понад 16 млрд кубів газу. І якщо раніше «Нафтогаз» заявляв, що 13 млрд кубометрів буде достатньо для проходження опалювального сезону, то зараз вважає, що зима 2024 року буде холоднішою, ніж торішня, тому газу треба буде більше. Станом на 10 жовтня в газосховищах України було накопичено близько 15,75 млрд кубометрів газу, з них нерезидентам належить близько 2,5 млрд кубометрів.

У вересні 2023 року до України надійшло 983 млн куб. м газу з ЄС та Молдови, з яких 553 млн куб. м зі Словаччини. Переважна кількість ресурсу ввезена нерезидентами для зберігання в Україні. Зростає використання південної гілки ГТС України — з Румунії через Молдову надійшло понад 120 млн кубів. Ця гілка важлива для використання Трансбалканського коридору, яким країни Південної Європи можуть транспортувати газ для подальшого зберігання в українських сховищах.

Транспорт: Черги вантажівок та вагонів на кордонах продовжують зростати

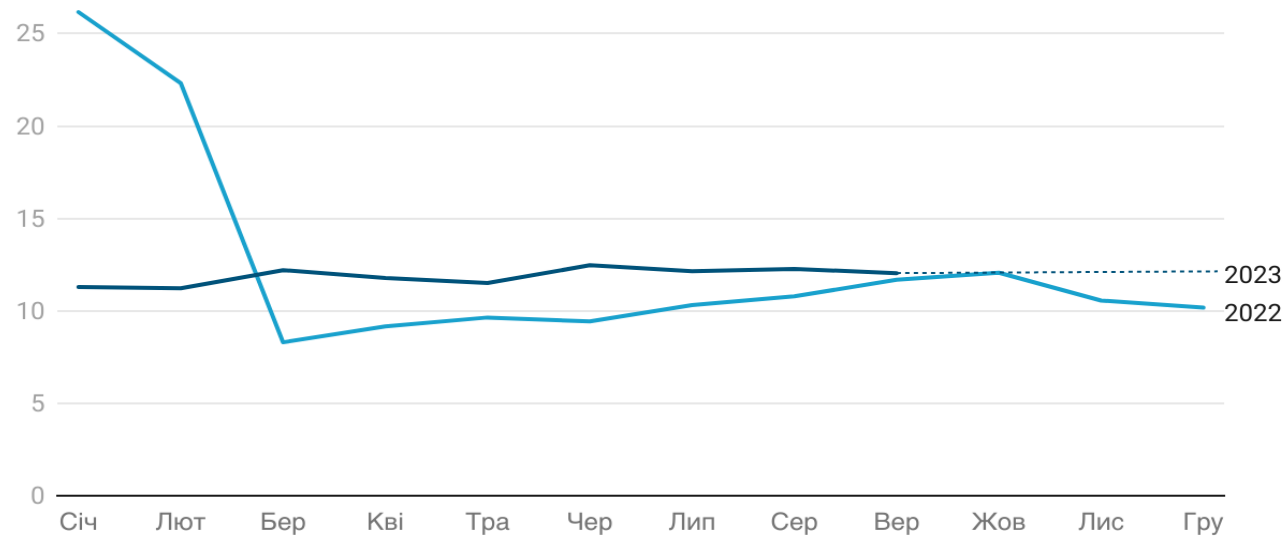
Морський транспорт. 10 серпня 2023 року Військово-морські сили Збройних Сил України повідомили про тимчасовий гуманітарний коридор для торговельних суден, що йдуть до та з портів України. З того часу коридором скористались понад 20 суден.

У вересні експорт української агропродукції морським і річковим транспортом склав 2,4 млн тонн, при цьому 99% експорту відбулося через дунайські порти. Приблизно 50 тис. тонн продукції вдалось експортувати через морські порти.

Залізничний транспорт. «Укрзалізниця» перевезла у вересні 12,035 млн т вантажів, що на 3% більше, ніж за аналогічний період торік, але на 2% менше, ніж в серпні. В напрямку портів та західного кордону залізниця перевезла 3,8 млн т (зростання на 9% дпм, але падіння на 31% дпр). Основними товарами експортних перевезень для «Укрзалізниці» є залізна та марганцева руда (41% від всіх експортних перевезень) та зернові (30%). Перевезення руди до морських портів у вересні зросло на 33% порівняно з серпнем і склало 226 тис. т, а перевезення зернових до портів зросло майже вдвічі.

Черги вантажних вагонів на західних прикордонних переходах за підсумками вересня 2023 року зросли до 13 тисяч вагонів, що на 27% більше, ніж в серпні. Найбільше скупчилося вагонів на переходах Ізов — Грубешув (Польща) — 3124 вагони, Мостиська-2- Медика (Польща) — 2340 вагонів та Вадул-Сірет – Дорнешти (Румунія) – 1742 вагони. Черга складає понад тиждень.

Рисунок 3: Перевезення вантажів залізницею, млн т

Джерело: «Укрзалізниця»

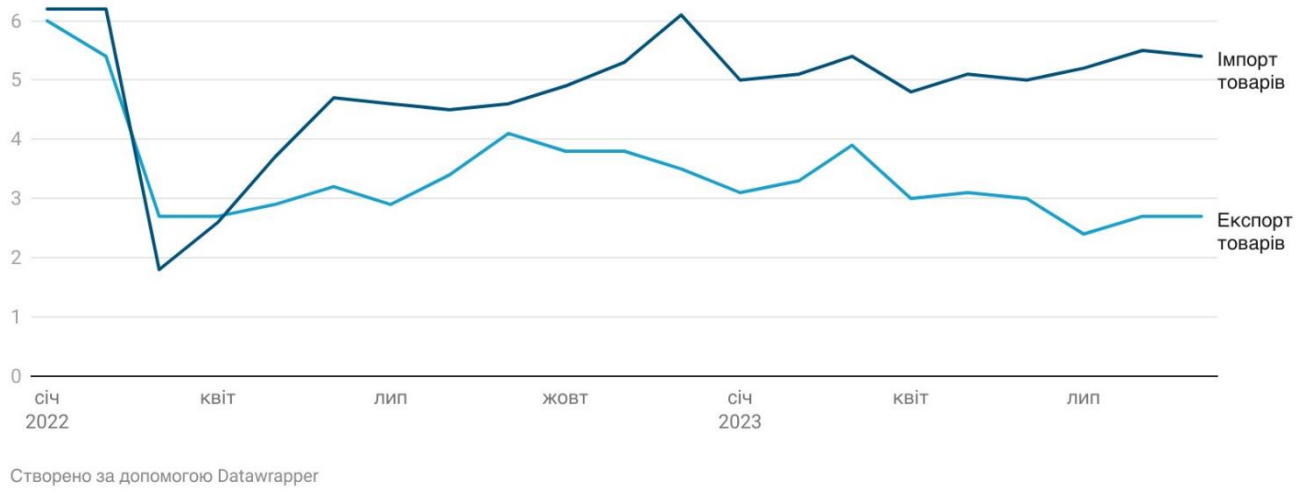
Автомобільний транспорт. Черга вантажівок, зареєстрованих в системі єЧерга для перетину західного кордону, станом на 30 вересня становила 17106 машин з вантажем та 2090 порожніх. Середньодобовий пропуск вантажівок через кордон у вересні збільшився до 2716 одиниць. Це було найбільше значення з червня, коли єЧерга запрацювала на більшості пунктів пропуску. Відповідно, черга на перетин кордону становить вісім діб. Найбільш завантажені прикордонні пункти пропуску – «Ягодин – Дорогуськ» (Польща), «Порубне – Сірет» (Румунія) та «Краківець – Корчова» (Польща).

Україна та Молдова продовжили «транспортний безвіз» до кінця 2025 року. Угода передбачає можливість виконувати двосторонні та транзитні перевезення автомобільним транспортом без спеціальних дозволів.

Міжнародна торгівля: Торговельна суперечка з Польщею та іншими країнами-сусідами стала центральною подією вересня

У вересні показники зовнішньої торгівлі товарами майже не змінились порівняно з попереднім місяцем. Україна експортувала продукції на 2,7 млрд дол. США та імпортувала на 5,2 млрд дол. В цілому, за перші три квартали експорт товарів склав 27,1 млрд дол. (-19% дпр), тоді як імпорт сягнув 46,5 млрд дол. (+19% дпр), що зумовило подальше розширення дефіциту торгівлі товарами до 19,4 млрд дол. США.

Рисунок 4: Зовнішня торгівля України товарами, млрд дол. США

Джерела: UN ComTrade, ДМСУ

Ключова подія місяця – це поглиблення торговельної суперечки з Польщею, Угорщиною й Словаччиною щодо експорту української аграрної продукції на ці ринки. 15 вересня сплив термін дії тимчасових виняткових обмежень, які Європейська комісія (ЄК) запровадила у формі заборони поставок з України чотирьох товарів (пшениці, кукурудзи, ріпаку та насіння соняшника) на ринки п'яти країн-членів (Польщі, Угорщини, Словаччини, Болгарії та Румунії) у травні 2023 року (див. детальніше в МЕМУ #220). У вересні ці обмеження були зняті, оскільки «ринкові деформації», за оцінкою ЄК, були усунуті. Натомість Україна зобов'язалась з 16 вересня контролювати поставки на ринки країн-сусідів для запобігання «будь-яким викривленням» та запропонувати правові заходи, які б дозволили уникнути стрімкого зростання експорту зерна на ці ринки у майбутньому.

Однак Польща, Словаччина та Угорщина не погодились з рішенням ЄК. Ці три країни ввели індивідуальні обмеження, причому Польща та Угорщина додали до переліку заборон нові товарні позиції. У відповідь 18 вересня Україна зареєструвала в Органі вирішення спорів СОТ вимогу щодо проведення консультацій з цими трьома країнами.

Станом на початок жовтня емоції спали, але конфлікт залишається невирішеним. 18 вересня Україна представила на розгляд країн-сусідів та ЄК правовий механізм контролю поставок. Обговорення тривають, однак рішення про скасування обмежень ще нема.

Рисунок 5: Продовольчий та непродовольчий експорт України, млрд дол. США

Джерело: ДМСУ

Цей конфлікт має два виміри негативного впливу на Україну. Перший і найбільш очевидний – це втрати бізнесу через відсутність доступу на найближчі ринки, а також ускладнений транзит, оскільки дотримання обмежень вимагає додаткових заходів контролю. На тлі активних

бомбардувань рф портової інфраструктури на Чорному морі та Дунаї все це є стримувальним фактором для українського експорту. Другий негативний вимір – це факт, що індивідуальні обмеження країн-членів підважують базові принципи функціонування ЄС як єдиної митної території з виключним правом ЄК проводити торговельну політику. І це точно не відповідає стратегічним інтересам України.

Державний бюджет: Напружений бюджет на 2024 рік

Бюджет-2023. У вересні доходи загального фонду Державного бюджету становили 144,1 млрд грн. Вони були вищими за серпневі передусім через надходження регулярного гранту від США у сумі 1,25 млрд дол. США (еквівалент 45,7 млрд грн), що більш ніж компенсувало сезонне зниження надходжень від ПнПП.

Передусім через різницю у між курсом гривні, закладеним в бюджеті та фактичним (36,6 грн проти 42 грн за дол. США), доходи від платежів, що адмініструє Державна митна служба становили 92,4% від планових у вересні. Насамперед йдеться про недовиконання ПДВ на імпортні товари, доходи від яких все ж таки зросли на 29,7% дпр. При цьому, ДПС прозвітувала про перевиконання плану о своїх платежах на 2,4%

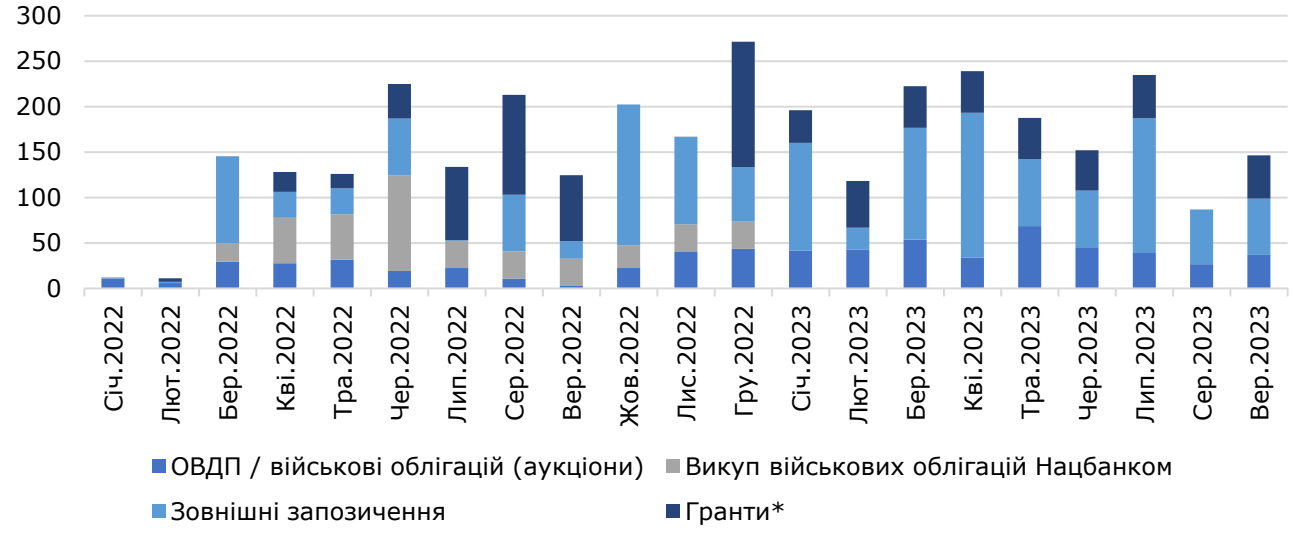
Валові надходження від ПДВ зросли на 12,1% дпр, тобто дещо швидше за інфляцію, що свідчить про повільне відновлення споживання. При цьому, відшкодування ПДВ становило 10,7 млрд грн, що загалом відповідає середньомісячному відшкодуванню останніх місяців.

Надалі найбільше зростали видатки на безпеку та оборону (на понад 20% дпр) через вищі видатки як на грошове забезпечення, так і закупівлю військового оснащення та техніки. Видатки на соціальний захист зростали на майже 5% дпр. Вони як і більшість інших цивільних видатків були забезпечені надходженням міжнародної допомоги. Так, у вересні крім гранту від США Україна також отримала регулярний транш пільгової позики від ЄС у сумі 1,5 млрд євро та 100 млн дол. від США під гарантії Британії.

У вересні уряд також залучив 36,9 млрд грн від розміщення ОВДП. З них 10 млрд грн отримано від бенчмарк ОВДП, а 14 млрд грн були номіновані в іноземній валюті. При цьому, валютні ОВДП фактично були рефінансуванням попередніх. Зниження доходності майже не відбулось, незважаючи на меншу облікову ставку, через обмежений попит на ринку.

В цілому, за дев’ять місяців 2023 року дефіцит Державного бюджету становив 802 млрд грн і був профінансований переважно за рахунок міжнародної допомогу. За даними Мінфіну станом на 12 жовтня міжнародна допомога становила 33,8 млрд дол., що на 8,7% більше, ніж за весь 2022 рік.

Рисунок 6: Фінансування та гранти, які надійшли в державний бюджет, млрд грн

*Примітка: * гранти є частиною доходів бюджету, які обліковуються за кодом 42000000 «Від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ».*
Джерело: Мінфін, openbudget.gov.ua

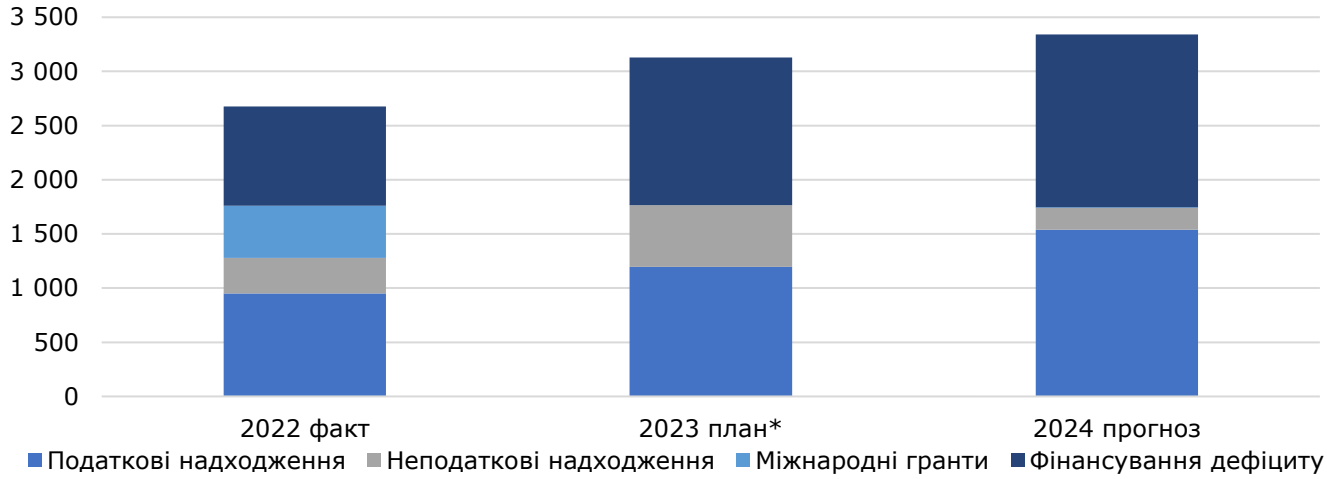
Зміни до бюджету на 2023 рік. Проєкт Державного бюджету на 2023 рік готувався на припущенні, що воєнні дії зменшать активність в середині 2023 року, але, на превеликий жаль,

цього не сталось. Відповідно уряд був змушений вносити зміни до закону про Держбюджет на цей рік, щоб виділити більше коштів на фінансування оборони та безпеки. 6 жовтня народні депутати ухвалили зміни до бюджету, відповідно до яких видатки на оборону та безпеку було збільшено на 303 млрд грн, з яких 225 млрд грн – на військове забезпечення. Додаткові видатки будуть передусім профінансовані за рахунок більших внутрішніх запозичень (на 290 млрд грн), що є досить амбітним планом.

Бюджет-2024: Поданий урядом законопроєкт про Державний бюджет на 2024 рік передбачає доходи Державного бюджету у сумі 1 746 млрд грн, а видатки у 3 308 млрд грн. Доходи бюджету ґрунтуються на ініціативі уряду зі спрямування військового ПДФО в державний бюджет, а не місцеві бюджети, що ще потрібно буде проголосувати в парламенті. Основним пріоритетом бюджету залишається фінансування оборони та безпеки. При цьому внутрішніх джерел надходжень (доходів та внутрішніх запозичень) ледве вистачає на планові видатки на ці цілі. Тому залежність від міжнародної фінансової допомоги для фінансування інших видатків залишається надвисокою.

Так, дефіцит у розмірі 20,4% ВВП має бути передусім профінансований за рахунок зовнішніх запозичень у сумі, еквівалентній 42 млрд дол. США (як і у 2022-2023 роках, все міжнародне фінансування в планових показниках відображається як запозичення). При цьому, поки що більша частина цієї суми не є гарантованою міжнародними партнерами. ЄС все ще повинен повністю ухвалити виділення України пакету підтримки Ukraine Facility, яка передбачає допомогу у сумі 50 млрд євро. При цьому, орієнтовно 39 млрд євро – це бюджетна підтримка (переважно пільгова позика), 8 млрд євро – гарантії за інвестиціями (зокрема страхування воєнних ризиків), а решта включає субсидії на відсоткову ставку за позикою та технічну допомогу. Прем'єр-Міністр Денис Шмигаль вже наголосив, що Україна сподівається отримати в перший рік програми 18 млрд євро.

Рисунок 7: Основні бюджетні показники, млрд грн

*Примітка: * план на 2023 рік на початок вересня 2023 року - не включає важливі зміни до бюджету, які уряд подав до парламенту у вересні 2023 року.*
Джерело: Мінфін

В США не змогли забезпечити місце України при ухваленні короткого бюджету, який було важливо ухвалити, щоб уряд продовжив роботу. Наразі обговорюють різні підходи підтримки України в кінці 2023 року та у 2024 році: зокрема розглядають можливість пакетного голосування за допомогу Україні та Ізраїлю, а також інші термінові витрати.

З обіцяного є кошти МВФ, які Україна отримає у випадку вчасного виконання структурних маяків, а також Світового банку, та інших двосторонніх партнерів. Зокрема йдеться про кошти від Японії, Південної Кореї, Канади та країн ЄС.

Складнощі з фінансуванням бюджету призвели до різкого скорочення капітальних видатків бюджету загалом та видатків на відновлення та відбудову зокрема. Фонд ліквідації наслідків збройної агресії буде фінансуватись за рахунок залишків коштів за 2023 року, а також конфіскації російських активів (перші не такі великі, а другі потребують збільшення ефективності процесу). Якщо цього року 50% прибутку НБУ, що спрямовується в бюджет, направили на Фонд ліквідації, то наступного року весь прибуток НБУ планують направити на загальні потреби. Це відбудеться, оскільки прибуток за оцінкою скоротився з 71 млрд грн у

2023 році до 17,7 млрд грн у 2024 році. Водночас програми відбудови будуть фінансувати за рахунок цільових коштів, що надходять від міжнародних партнерів. Зокрема йдеться про Світовий Банк та Європейський інвестиційних банк.

Народні депутати подали пропозицій до Проєкту бюджету на 2024 рік на суму понад 12,5 трильйони гривень. Зі зрозумілих причин Бюджетний комітет при розгляді пропозицій відмовився від більшості з них. Водночас у Комітеті визначили окремі статті видатків, які мають бути переглянуті, та зазначили 61 пропозицію, які Мінфін має проаналізувати. Також комітет зазначив, що у випадку ухвалення законопроєкту про оподаткування надприбутків банків, доходи бюджету мають бути підвищені на 9,9 млрд грн. Відповідно не пізніше 20 жовтня депутати мають проголосувати за рішення комітету, що завершить розгляд проєкту Державного бюджету в першому читанні.

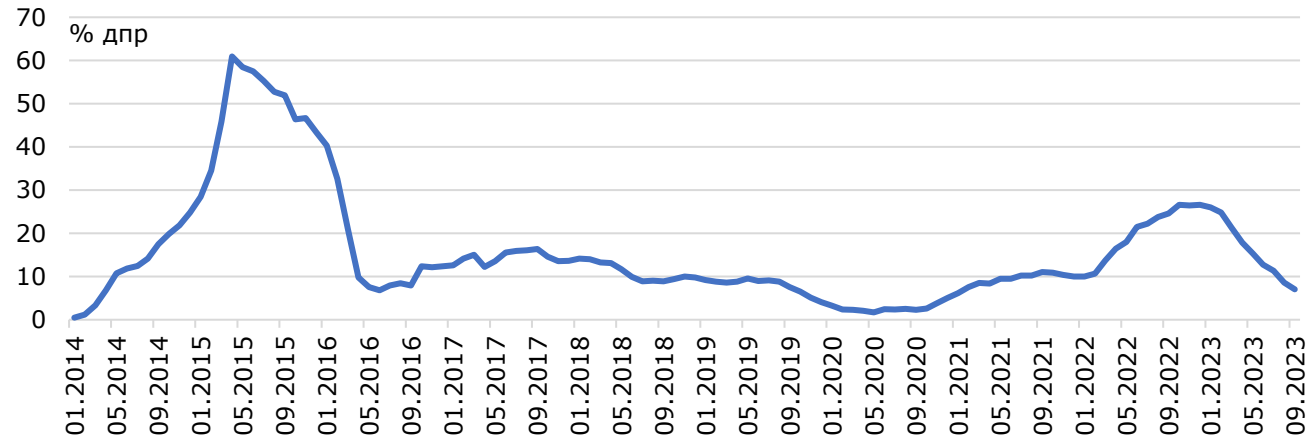
Інфляція: Сповільнення продовжується, але може зупинитись у наступних місяцях

У вересні споживча інфляція продовжила сповільнення і склала вже 7,1% дпр. Востаннє нижчою за цей показник вона була у січні 2021 року. Як і раніше, основними чинниками сповільнення інфляції був стриманий споживчий попит (хоча він поступово відновлюється), зниження світових цін на сільськогосподарські товари та підтримка курсу гривні з боку НБУ.

В місячному виразі у вересні інфляція склала 0,5% дпм. З одного боку, ціни на ряд товарів та послуг зросли через сезонні чинники та особливості методології Держстату. Це включає яйця, одяг та взуття та освітні послуги. Також продовжилось зростання ціни на паливо, яке почалось через підвищення податків та триває через підвищення світових цін на нафту. Ціни на паливо зросли на 4,9% дпм у вересні та на майже 21% за три місяці (порівняно з червнем). З іншого боку, за розрахунками Держстату падали ціни на овочі та фрукти в тому числі знизились ціни на всі овочі борщового набору (буряк, картопля, цибуля, морква, капуста) та яблука. Ціни на інші товари та послуги в середньому дещо зросли, але зростання було незначним.

Втім у наступні місяці зростання цін може дещо прискоритись: споживчий попит продовжує відновлюватись, дорожче пальне підвищило транспортні витрати виробників та торгових мереж, а ціни на фрукти та овочі, ймовірно, будуть зростати у цьому та наступних місяцях.

Рисунок 8: Інфляція споживчих цін

Джерело: Держстат

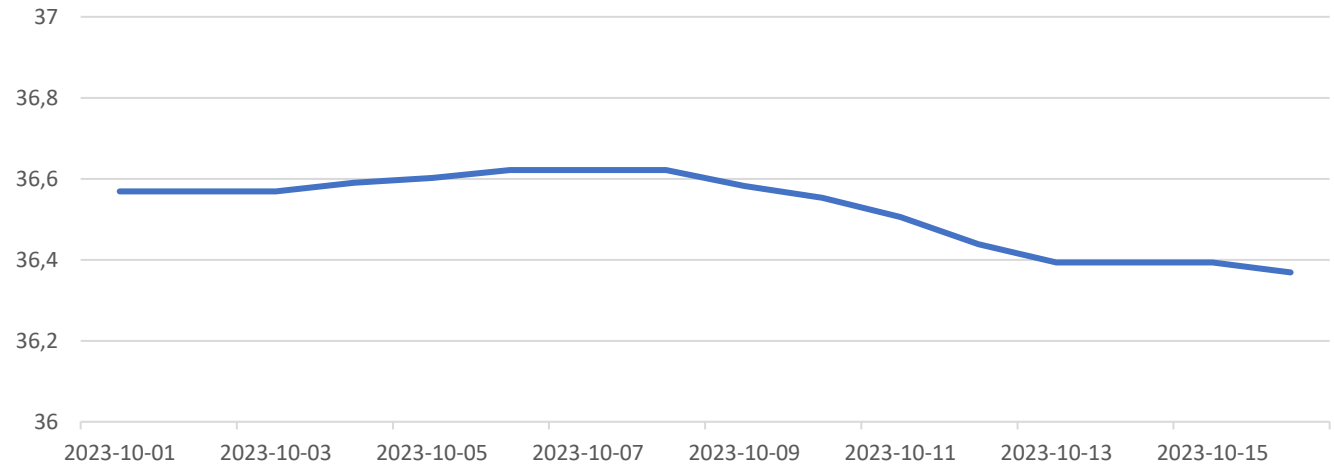
Монетарна та валютна політика: НБУ знизив облікову ставку і зробив перший крок від фіксованого курсу

Монетарна політика. НБУ у вересні знизив облікову ставку до 20% річних із 22%, встановлених у липні. До цього НБУ утримував її на рівні 25% річних з червня 2022 року. НБУ обґрунтував своє рішення зниженням інфляції та покращенням макроекономічної ситуації, які загалом відповідали липневому прогнозу НБУ. НБУ зберіг оптимізм, що зниження облікової ставки не зашкодить привабливості заощаджень у гривні порівняно з іноземною валютою.

На відміну від попереднього засідання з монетарної політики, коли думки учасників розділились, це рішення підтримали більшість членів КМП НБУ. Більшість членів Комітету з монетарної політики також очікують сповільнення темпів зниження облікової ставки на наступних засіданнях: вони прогнозують ставку на кінець року на рівні 18% річних.

Валютна політика. На початку жовтня НБУ також зробив перший крок до збільшення гнучкості курсу гривні до долара США. Офіційний курс долара більше не буде фіксованим, а буде змінюватись щодня відповідно до результатів торгів на міжбанку. Втім НБУ пообіцяв, що на першому етапі коливання курсу гривні будуть невеликими, а підтримка курсу з боку НБУ продовжиться: метою НБУ є призвичаїти бізнес до коливань курсу та поступово повернути банки до нормальної роботи на міжбанківському ринку. Курс гривні в обмінниках та за картковими операціями банки надалі визначатимуть самостійно.

Рисунок 9: Офіційний курс гривні до долара США, грн за дол.

Джерело: НБУ

У перші тижні нефіксованої гривні зміни курсу гривні до долара були суттєво меншими за 1% і гривня незначно укріпилась. НБУ продовжив продавати долари для підтримки курсу гривні: за два тижні жовтня НБУ витратив на це 1,7 млрд дол. порівняно із 2,7 млрд дол. за вересень. Така ситуація, скоріш за все, буде зберігатись і в наступні тижні. Втім, НБУ свідомо зберігає невизначеність про часові рамки першого етапу та подальших кроків зі збільшення коливань гривні щодо долара. Гнучкість курсу поступово буде збільшуватись, але можливість відмови від керованого курсу гривні наразі серйозно не обговорюється.

Контакти:

Інститут Економічних Досліджень
та Політичних Консультацій
вул. Рейтарська 8/5-А, 01030 Київ
Тел. (+38044) 278-6342
E-mail: institute@ier.kyiv.ua
http://www.ier.com.ua

Застереження

Ця публікація була підготовлена Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є виключною відповідальністю Інституту економічних досліджень і політичних консультацій і не обов'язково відображає погляди Європейського Союзу. МЕМУ має виключно інформаційний характер. Судження, представлені у цій публікації, відображають нашу точку зору на момент опублікування та можуть бути змінені без попередження. Хоча ми доклали самих ґрунтовних зусиль для підготовки якомога точнішої публікації, ми не беремо на себе жодної відповідальності за можливі помилки. Інститут не несе зобов'язань за будь-які збитки чи інші проблеми, які виникли прямо чи опосередковано через використання будь-яких показників цієї публікації. В разі цитування обов'язковим є посилання на Інститут економічних досліджень та політичних консультацій.